

8. Гудава Т.З. До и после Библии (типовогия божественного) : [монография] / Т.З. Гудава [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.netslova.ru/gudava/sumer/>.
9. Дьяконов И.М. Языки древней Передней Азии / И.М. Дьяконов ; Институт народов Азии АН СССР. – М. : Наука, 1967. – 491с.
10. Емельянов В.В. Древний Шумер. Очерки культуры / В.В. Емельянов. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2001. – 386 с.
11. Канева И.Т. Шумерский язык / И.Т. Канева ; отв. ред. И.М. Дьяконов. – 2-е изд., доп. и перераб. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2006. – 240 с.
12. Крамер С.Н. История начинается в Шумере / С.Н. Крамер ; перевод с англ. Ф.Л. Мендельсона. – 2-е изд., измен. – М. : Наука ; Главная редакция восточной литературы, 1991. – 235 с.
13. Крамер С.Н. Шумеры. Первая цивилизация на Земле / С.Н. Крамер ; пер. с англ. А.В. Милосердовой. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2010. – 400 с.
14. Крук В.М. Психология обеспечения личностной надежности специалиста : [монография] / В.М. Крук. – М. : Изд-во НИИ радиоэлектроники и лазерной техники МГТУ им. Н.Э.Баумана, 2012. – 376 с.
15. Москати С. Древние семитские цивилизации / С. Москати ; пер. с ит. Л.А. Игоревский. – М. : Центрполиграф, 2012. – 255 с.
16. Оппенхейм А. Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации / А. Оппенхейм ; пер. с англ. М.Н. Ботвинника. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1990. – 319 с.
17. Сарычев С.В. Социально-психологические факторы надежности малых групп в различных социальных условиях : автореф. дисс. ... докт. психол. наук : спец. 19.00.05 / С.В. Сарычев. – Курск, 2008. – 42 с.
18. Стрижов Е.Ю. Нравственно-правовая надежность личности: социально-психологические аспекты : [монография] / Е.Ю. Стрижов. – Тамбов : Изд. дом «ТГУ им. Г.Р. Державина», 2009. – 528 с.
19. Шумеро-русский словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.netslova.ru/gudava/sumer/dictionary.html>.
20. Halloran J.A. Sumerian Language Page / J.A. Halloran [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sumerian.org>.
21. Halloran J.A. Sumerian lexicon: a dictionary guide to the ancient Sumerian language / edited, compiled, and arranged by J.A. Halloran. – Los Angeles : Logogram Pub., 2006. – 318 p.
22. Kramer S.N. The Sumerians: Their History, Culture and Character / S.N. Kramer. – Chicago : University of Chicago Press, 1963. – 372 p.

УДК 159.9 (477.43) «18/19»

МОРАЛЬНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ І. І. ОГІЕНКА ТА В. В. ЗЕНЬКОВСЬКОГО (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Чеканська О.А., к. психол. н.,
старший викладач кафедри загальної та практичної психології
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Стаття присвячена вивченю історії розвитку психологічних ідей відомих освітніх діячів, а саме І. І. Огієнка й В. В. Зеньковського. Прослідковано залежність між провідними психологічними концепціями того часу й світоглядною позицією їхніх авторів. Аналізуються особливості історії становлення психологічної думки на Поділлі (кінець XIX – початок ХХ ст.).

Ключові слова: особистість, національна свідомість, психіка, саморозвиток, Поділля.

Статья посвящена изучению истории развития психологических идей известных образовательных деятелей, а именно И. И. Огиенко и В. В. Зеньковского. Исследована зависимость между ведущими психологическими концепциями того времени и мировоззренческой позицией их авторов. Анализируются особенности истории становления психологической мысли на Подолье (конец XIX – начало XX ст.).

Ключевые слова: личность, национальное сознание, психика, саморазвитие, Подолье.

Checkanska O.A. MORAL SELF-IMPROVEMENT AND PERSONAL DEVELOPMENT IN THE SCIENTIFIC WORKS OF I. I. OHIENKO AND V. V. ZENKOVSKY (LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY)

This article addresses the history of the psychological ideas put forward by well-known educators, namely, I. I. Ohienko and V. V. Zenkovsky. The relationship between the major psychological concepts of their time and the ideological position of the authors is dealt with. Specific features of the formative period as regards psychological thought in the Podillya region (late 19th – early 20th century) are analysed.

Key words: identity, national consciousness, psyche, personal development, Podillya.

Постановка проблеми. Аналіз процесу становлення та розвитку наукових знань у регіональному розрізі так чи інакше базується на національному, суспільно-історичному ґрунті, на конкретних історичних прикладах, подіях, фактах, біографіях. Саме життєпис особистості, у якому розкрито її різноманітні позитивні якості, мотивацію вчинків, суть, мету й досягнення творчої діяльності, має найбільший вплив на формування світоглядних здобутків певного періоду розвитку науки через ознайомлення та внесення авторських надбань у загальнонаукову справу [2; 8].

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання духовного та морально-самовдосконалення, активності людини в напрямі розвитку її особистості активно розроблялись у радянській психології ХХ ст. С. Л. Рубінштейном, О. М. Матюшкіним, К. О. Абульхановою-Славською та іншими невипадково, адже певною мірою підґрунтя цього підходу було закладено й раніше. У розробку вказаної проблематики разом з іншими видатними вітчизняними психологами істотний внесок зробили й представники Поділля кінця XIX – початку ХХ ст., такі як І. І. Огієнко (1882–1972 рр.), В. В. Зеньковський (1881–1962 рр.) та ін. [5; 6; 8].

Дослідження історії виникнення психологічних ідей цих та інших відомих діячів дає можливість осмислити, якими шляхами розвивалася психологічна думка на Поділлі і яких труднощів вона зазнала. Саме їхній науковий доробок може служити важливим джерелом для пізнання духовного життя подільського населення й бути цінним матеріалом для розуміння народних поглядів і думок у становленні та розвитку психології на Поділлі. Творча спадщина зазначених науковців не втратила своєї актуальності, оскільки в ній реалізовано ряд принципових настанов, характерних для вітчизняної психології в цілому.

Особливий поштовх до розквіту психологічна наука Поділля отримала на початку ХХ ст., коли розпочав свою діяльність Кам'янець-Подільський державний український університет (1918 р.), виконуючим обов'язки ректора якого було обрано приват-доцента Київського українського народного університету Й Київського університету Св. Володимира І. І. Огієнка. Поява університету в Кам'янці-Подільському стала одним із найбільших культурно-освітніх досягнень у Подільському регіоні. Про цю подію зазначалося в одноденній газеті «Свято Поділля»: «Через заснування свого рідного Університету народ наш отримує змогу розвиватись духовно, рости, набиратись духовної міці

и сили, озброюватись зброєю науки й знання...» [3].

Найяскравішою постаттю в психолого-педагогічній діяльності на Поділлі був І. І. Огієнко. Робота помічником лікаря психіатричного відділу Київського військового шпиталю, а потім і навчання на медичному факультеті Київського університету Св. Володимира дали добру нагоду І. І. Огієнку ознайомитися із закономірностями функціонування психіки людини. Захист кандидатської праці «Ключ розуміння» Іоанікія Галятовського» та робота в школах спонукала І. І. Огієнка до переоцінки ролі виховання через засоби історії. Він вважав, що розуміння історії виникнення, становлення та розвитку свого народу та нації, аналіз таких явищ, як життя козацтва, релігійних братств, стану освіти й науки, у відповідні вікові періоди поглилює духовність, сприяє розвитку самосвідомості, здібностей учнів. Метою навчально-виховного процесу, на думку І. І. Огієнка, є формування особи з певними рисами психіки, активної особистості, яка взаємодіє зі світом [3; 5].

І. І. Огієнко розглядав духовність і самосвідомість як основу самоактуалізації, саморозвитку, самостановлення особистості. Сучасний дослідник Т. В. Цимбал зауважує, що в процесі навчання й виховання людина повинна актуалізувати й «привласнити» історію культури, перевівши її з безособової форми в особистісну, у форму суб'єктивного духу, в індивідуальне життя в культурі. Кожний наступний крок у самореалізації особистості, в її самотворенні шляхом освіти означає сходження по щаблях прогресу, вирання у свою свідомість і внутрішній духовний світ всього позитивного, що було досягнуто людством на передніх етапах розвитку, «перемотування» його у «свій розум та у своє вміння» (В. С. Біблер) [5]. Виховання розглядалось педагогом як процес цілеспрямованого формування в людині певних якостей свідомості й характеру, стереотипів поведінки й аксіологічної орієнтації, які визначаються історико-культурною специфікою розвитку кожного окремого суспільства, етносу, соціального прошарку. Метою виховної діяльності батьків і вчителів, вважав він, є формування духовної, інтелектуальної, активної особистості з високими громадянськими якостями. Педагог доводив, що в навчально-виховному процесі повинні формуватися насамперед національна свідомість і самосвідомість, світогляд, патріотизм, повага до споконвічних традицій свого народу, глибока духовність особистості. На думку І. І. Огієнка, у меті та змісті виховного процесу повинна домінувати ідея ду-

ховної спрямованості розвитку особистості [5; 8].

Виступаючи перед подільською молоддю, І. І. Огієнко акцентував на тому, що людина відчує себе особистістю, якщо буде бачити результат своєї роботи в дії. На його думку, саме праця на благо Батьківщини є найбільш переконливим аргументом духовної свідомості людини, яка має розвиватися й виховуватися як громадянин власної незалежної держави з притаманними йому ідейними установками, мораллю, ціннісними орієнтаціями, високою культурою праці й поведінки. Саме свідоме, творче ставлення до праці підвищує рівень духовно-практичної й морально-психологічної підготовки людини до самостійного життя, формує в підростаючого покоління усвідомлену потребу в праці. Праця, констатував вчений, – головне джерело матеріальної й духовної культури, основа виховання особистості [5].

Основною ідеєю наукових поглядів І. І. Огієнка була ідея духовності, що віддзеркалює сутність стосунків людини зі світом, Богом, навколоїшнім світом та власною природою, яка спрямовує особистість на звільнення від соціального впливу й природних обмежень, спроможність самостійно активно впливати на соціум. Сприйняття й осмислення в процесі пізнання цінностей культури, любов і повага до духовної спадщини рідного народу, мови, дотримування вимог і гуманних філософських принципів життя, що сформульовані в Біблії, вимогливість до себе, необхідність у саморозвитку та самовдосконаленні були головними ідеями, на основі яких І. І. Огієнко намагався будувати всю систему освітянського процесу [5; 8].

Дослідження наукової та громадсько-просвітницької діяльності І. І. Огієнка на Поділлі дає можливість глибше зрозуміти, як особистість самого вченого, так і внутрішню атмосферу українського, і зокрема подільського середовища. Згідно з позицією І. І. Огієнка основною ознакою, на якій духовно й культурно зростає народ, є його рідна мова. Він ототожнює мову й психіку. І. І. Огієнко вважає, що «Я» береться з мови. Психічне «Я» включає особистісну активність, мовленнєві інтенції власної свідомості. Також мова є засобом ідентифікації, ототожнення особистості в межах певної людської спільноти, засобом об'єднання людей у народ, націю, засобом консолідації населення в країні [3; 8].

За словами Н. М. Пилипенко «саморозвиток – це процес, який складається з усвідомлення й прийняття індивідом власного досвіду й власної особистості. Обов'язко-

вою умовою особистісного саморозвитку людини є її активність у конструюванні свого внутрішнього світу; саморозкриття й самоприйняття як умова досягнення особистісних змін» [7, с. 117]. Із саморозвитком тісно пов'язане самовиховання, яке полягає у свідомій цілеспрямованій роботі з вдосконалення свого «Я». Тому для досягнення позитивного результату необхідна активність, зацікавленість, здатність і готовність до самовизначення, саморозкриття й самовдосконалення.

І. І. Огієнко вважав, що принципово важливим в освітянсько-виховному процесі має бути спрямованість на те, щоб підготувати особистість до дійсно людського життя, зміст якого полягає в моральному самовдосконаленні. Лише особистість із високим почуттям власної гідності, порядності, здібності до милосердя, взаємоповаги та взаємодопомоги, з бажанням до всебічного розвитку, на думку І. І. Огієнка, може стати компетентним спеціалістом у будь-якій галузі знань. Використання власних можливостей працювати на користь свого народу, розвивати свої здібності, актуалізувати творчі начала приведе особистість до самовдосконалення [5].

І. О. Кучинська, дослідниця творчості І. І. Огієнка, визначила, що принцип самовдосконалення в розумінні І. І. Огієнка віддзеркалює закономірне продовження процесу розвитку особистості, причому цей процес у його розумінні – це не лише вища духовна потреба, а й процес набуття особистістю відносної самостійності, свободи від зовнішніх умов свого існування, це також і засіб, і самоціль, і результат виховання в їхній єдності [5].

І. Д. Бех розкриває сучасне бачення ролі свободи у формуванні особистості: «Проблема особистості – це й проблема її свободи, оскільки духовне за визначенням є вільне в ній. Свобода виявляється самовизначенням духу людини, її ціннісним пріоритетом» [2, с. 60–62]. І далі: «У психологічному ракурсі свобода – це інтенція людини приймати розумне рішення, робити доцільний вибір, це можливість бути й стати. Вона є своєрідною рушійною силою активності суб'єкта. Можна трактувати свободу волі, яка виходить із власного «Я» як прояв індегермінізму. Проте слід при цьому враховувати сутність «Я»: чи воно егоцентричне, чи в ньому переважають соціально значущі пріоритети. У першому випадку отримуємо свавілля, у другому – свідому вільну дію» [2, с. 62]. Таким чином, свобода є основною умовою розвитку людини, яка відіграє важливу роль у формуванні особистості та в будуванні громадянського суспільства.

I. С. Булах із цього приводу зазначає, що розвиток людини як суб'єкта психічної активності розглядається в єдності з власною психікою. У такому випадку сутність буття людини знаходиться в ній самій, а розвиток особистості визначається на основі уявлень про саморух, спонтанність, самоактивність. При цьому свобода особистості є регулятивним початком, центром її життя. Особистість первісно є відповідальною за своє власне становлення й функціонування, тим самим покладаючи в основу розвитку саму себе як цінність вищого порядку. На думку дослідниці, особистісне зростання корелює з розвитком у напрямі самореалізації та самоактуалізації людини, «передумовою особистісного зростання є первісно існуюча, спадково детермінована внутрішня природа й «серцевина» особистості – самість, яка являє собою нерозвинену форму «Я». Саме вона «диктує» пошук шляхів особистісного зростання як активного процесу становлення, у якому людина бере на себе відповідальність за свій майбутній життєвий шлях» [2; 8].

Як стверджував I. I. Огієнко, потреба в самовдосконаленні є визначальною, що зумовлюється її функцією своєрідного логічного завершення процесу задоволення потреб нижчого, матеріального рівня (потреба в їжі, воді, одязі, житлі), задовільнивши які, особистість починає у своїх діях керуватися вищими, духовними критеріями, такими як гідність, співчуття, честь та ін. Наявність яскраво вираженої потреби в самовдосконаленні, за словами I. I. Огієнка, є показником цілісної, соціально зрілої особистості [5].

Необхідно відзначити, що розуміння I. I. Огієнком потреби самовдосконалення було тотожним майбутній теорії гуманістичної психології, основоположниками якої вважаються А. Маслоу та К. Р. Роджерс, які процес самовдосконалення особистості розглядали як такий, що визначається й направляється внутрішніми іманентними властивостями природи людини [5]. Згідно з твердженням А. Маслоу розвиток й самоактуалізація особистості, її цінності, сенси та творчість складає духовність людини, яка проявляється в здатності пізнати світ, самого себе й своє місце у світі. Загальнокультурний рівень розвитку особистості характеризує ступінь активного ставлення до духовної культури, потенційну й реальну культурну діяльність, мотивацію й винахідливість [3; 8].

Враховуючи те, що перші праці найвидатнішого теоретика гуманістичного напрямку А. Маслоу, у яких він сформулював ідеї гуманістичної психології, з'явилися в

1943 р., а особисті нотатки, які стали емпіричною основою для теорії самоактуалізації, були розпочаті 6 травня 1945 р., можна також надати першість поглядам I. I. Огієнка про володіння людиною потенціалом внутрішнього розвитку та самовдосконалення [5; 8].

Дослідючи творчу спадщину I. I. Огієнка, I. O. Кучинська зазначає: «Ставлячи завдання самовдосконалення людини, християнська етика, за переконанням I. I. Огієнка, вказує й напрями, за якими вона має вирішуватись: розширення свідомості; розвиток духовних почуттів; ствердження взаємної толерантності й співпраці» [5, с. 48]. I. O. Кучинська в дослідженні про наукові погляди I. I. Огієнка виходить із розуміння духовного виховання як ціле-спрямованого розвитку кожної особистості та її неповторної людської індивідуальності; як забезпечення росту й вдосконалення моральних і творчих сил цієї людини через побудову такої суспільної практики, в умовах якої те, що в дитини знаходиться у зародковому стані, перетворюється в дійсність. Крім того, можна вважати, що духовне виховання полягає в забезпеченні умов, які сприяють оптимальному розвиткові в дитині всіх потенційних можливостей (як успадкованих, так і тих, що набуваються нею в процесі індивідуальної життедіяльності); активному оволодінню духовними цінностями, їхньому вдосконаленню та самореалізації [5].

Суб'єктно-особистісна проблематика представлена також у доробку вітчизняного психолога кінця XIX – середини XX ст. В. В. Зеньковського [3]. Ще будучи екстраординарним професором Київського університету Св. Володимира, він проявив себе як неординарний викладач. Зі спогадів студента історико-філологічного факультету В. Ф. Асмуса дізнаємося про особливість читань його лекційних курсів із психології та логіки: «Вони полягали в тому, що В. В. Зеньковський читав психологію як філософську науку. Психологічні теорії й поняття, якими він володів, доводились до їх філософських принципів, основ і джерел. Він широко, щедро й майстерно користувався філософським матеріалом, висвітлював філософські переконання вчення психології, які без такого залучення філософії могли б здаватися вузькоспеціальними психологічними. У результаті весь виклад ставав надзвичайно живим і цікавим, а психологія ставала наукою. За такого методу викладу В. В. Зеньковський постійно повинен був вводити в тканину своєї психології не тільки історичний, але й сучасний, навіть «сьогоднішній», матері-

ал філософських і спеціальних психологічних вчень» [1, с. 91]. Коло наукових інтересів В. В. Зеньковського включало роботи з психології, педагогіки, філософії, історії філософії, релігії, апологетики, літератури, культури та ін. В. М. Летцев стверджує, що центральним – і, безсумнівно, таким, що пов’язує його універсальні наукові інтереси, – був інтерес до проблеми особистості. Починаючи з перших праць із психології та педагогіки й закінчуючи пізніми релігійно-філософськими творами, «особистість» була або безпосереднім предметом, або ключовим поняттям його досліджень [6].

У магістерській дисертації «Проблема психічної причинності» (1914 р.) В. В. Зеньковський аргументує й формулює розрізнення емпіричного та реального «я», підкреслюючи, що необхідно «відрізняти особистість як об’єктивну основу тих чи інших процесів та особистість, як вона існує сама для себе, у роботі своєї самосвідомості». Він зазначає, що емпіричне «я» чи «я» нашої самосвідомості не є основним проявом особистості, основним моментом індивідуальності. Відштовхуючись від «периферичних» тенденцій у сучасній йому психології, В. В. Зеньковський уводить поняття «центр психічного життя», його «суб’єкт», «творче ядро особистості». Вихідним пунктом його концепції є твердження, що без припущення реального «я» неможливо пояснити походження емпіричного «я», бо всякий розвиток повинен мати суб’єкта цього розвитку. Єдність психічного розвитку виходить врешті-решт із єдності суб’єкта цього розвитку як свого реального центра. Рішуче розрізнюючи емпіричне «я» як похідне утворення від реального «я», В. В. Зеньковський утверджує «непохідність» цього реального «я» як породжуючого ядра людської психіки. «Непохідність реального «я» означає непохідність основи психічного життя» – наголошує він. Критикуючи «актуальну теорію душі», В. В. Зеньковський показує, що без визнання зasadничого («основного») ядра людської психіки, його стійкої основи, тобто субстанційного розуміння психічного, не буде чого протиставити плинним та скроминущим психічним процесам. Лише завдяки наявності в душі духовної субстанції, завдяки її дії «із чисельних окремих процесів поступово починають вимальовуватися контури індивідуальності», складатися емпіричне «я» [6; 8].

У своїй магістерській дисертації тема особистості, індивідуальності, яка реалізується в ідеї своєрідності й «метафізичної первісності психіки», відбивається в конкретних дослідницьких проблемах, явно або

неявно перебуває у сфері авторської уваги протягом усієї праці. Автор наголошував на величезному гносеологічному значенні поняття «індивідуальна причини». Проте індивідуальна причинність, вважав В. В. Зеньковський, може бути проведеною лише під час чіткого розрізнення понять «закономірність» і «причинність» (тобто загального, що повторюється в явищах, і власне причинного зв’язку), що ігнорується науковою традицією. У результаті в науковій «картині» світу залишається одна закономірність, а причинність зникає [6]. «Сучасна наука, – писав В. В. Зеньковський, – однобічно тяжіє до вивчення загального, усуваючи зі сфери дослідження індивідуальне. І хоча в сучасній науці існує досить багато проявів інтересу до індивідуальності (особливо в психології), вона ще не достатньо ясно усвідомила, що індивідуальність аж ніяк не є варіацією зовнішніх умов, що вона, маючи в собі суб’єктний творчий початок – запоруку своєї виключності й неповторності, – повинна бути обґрунтована метафізично. І хоча індивідуальність не можна розуміти як абсолютно незалежний центр, – підкреслював В. В. Зеньковський, – ніколи не вдається й протилежне: до кінця розкладти індивідуальність на її частини, до кінця звести її розвиток до дії зовнішніх чинників» [4, с. 407]. «Сучасна філософська думка, – зазначав він далі, – також недостатньо зважає на все це, для неї індивідуальність зовсім не є «несповідимою таємою» в її виключності й неповторності. Проте «чим більше підходимо ми до вивчення індивідуальності, – вважав В. В. Зеньковський, – тим яскравіше постає перед нами за всією повнотою її загального, повторюваного те, що цілісне, єдине й незамінне» [4, с. 408].

У праці «Психологія дитинства» (1924 р.) В. В. Зеньковський висвітлював метафізичну проблематику особистості, теми релігійних витоків персоналізму. Аналізуючи розуміння особистості в сучасній йому психології, він підкреслював, що особистість не є простою сумою, зовнішньою єдністю психічних процесів, як це стверджували номіналістичні теорії. Але не є вона й суто актуальною єдністю, як це здається актуалістам. Особистість завжди глибше свого емпіричного вияву, у ній завжди є дійсною її позаємпірична глибина. «Особистість, – писав В. В. Зеньковський, – ніколи не буває тільки даною, вона ніколи не є закінченою, вона завжди й «задана», перед нею завжди розкрита нескінчена перспектива духовного розвитку». Через те, зазначав він, неможливо не побачити «щось істинне в метафізичному понятті особистості, у тому метафізичному персоналізмі, який

вперше будував Платон, а в новий час – Лейбніц, Гербарт, Лотце, Ренув’є, Тейхмюller, Лопатін, Штерн» [3; 8].

Без метафізичного виміру, без метафізичної глибини, підкresлював В. В. Зеньковський, життя особистості тъмяніє й втрачає сенс. Через те «метафізичне поняття особистості, відкриття метафізичної сторони в особистості (що вперше знаходимо в Платона) визначає й новий погляд на весь світ, який характеризується як персоналізм, – в основі його лежить різка відмінність «особистості» від «речі». І сьогодні, – зазначав В. В. Зеньковський, не зважаючи на широкий вплив імперсоналістичних систем, «усе сильніше і яскравіше позначаються успіхи персоналізму» [4; 6].

В. В. Зеньковський поглиблено й детально займався вивченням поняття особистості, вважаючи це найважчим питанням філософської антропології. Надавши вирішального значення цій темі, підсумовуючи свою наукову діяльність і формулюючи головні ідеї своєї філософської системи, він зізнавався: «У ранні роки я перебував під великим впливом В. С. Соловйова й Л. М. Лопатіна, але поступово мої погляди стали змінюватися – і тут вирішальними були для мене міркування над поняттям «особистість» [6]. «Відділення стійкої основи особистості від її проявів, незмінного від мінливого, – показує В. М. Летцев, здійснюючи аналіз спадку В. В. Зеньковського, – звертає психологію до поняття духовної субстанції. Духовна субстанція, що є підґрунтям психічних процесів, має водночас розумітися і як суб’єкт психічного розвитку, як творчий центр психічної роботи. Лише через зв’язок із суб’єктом психічні процеси знаходить свій справжній сенс. Субстанційне розуміння особистості передбачає, таким чином, опору особистості на реальне підґрунтя – духовну субстанцію. Саме в понятті духовної субстанції обґрунтovується у В. В. Зеньковського онтологічна самостійність особистості» [6, с. 15–19].

Висновки. Таким чином, науковий дробок І. І. Огієнка та В. В. Зеньковського є цінним матеріалом для розуміння й розкриття психології особистості, здатності її до самовдосконалення, а також служить важливим джерелом для пізнання духовного життя подільського населення й народних поглядів у становленні та розвитку психології на Поділлі.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в поглибленні аналізу питань щодо розвитку теоретичної та прикладної подільської психологічної науки з розширенням хронологічних меж, у дослідженнях етнопсихологічних поглядів в історико-культурній спадщині вихідців із Поділля, взаємовпливу наукових ідей на розвиток психологічної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асмус В. Ф. В. В. Зеньковский в Киевском университете / В. Ф. Асмус // Вопросы философии. – 1990. – № 8. – С. 90–105.
2. Бех І. Д. Особистість у духовно-ціннісному вимірі / І. Д. Бех // Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2002. – № 9. – С. 60–62.
3. Держархів Хмельницької області, ф. 528, оп. 2, спр. 51, арк. 1–2; 7–8.
4. Зеньковский В. В. Проблема психической причинности / В. В. Зеньковский. – К. : Тип. Императорского ун-та Св. Владимира, 1914. – 408 с.
5. Кучинська І. О. Виховання духовних цінностей дітей та молоді в творчій спадщині Івана Огієнка / І. О. Кучинська. – Кам’янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2002. – 103 с.
6. Летцев В. М. Проблема особистості у психологічній спадщині В. В. Зеньковського : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. М. Летцев. – К., 2004. – 19 с.
7. Пилипенко Н. М. Вплив кризи професійного становлення на саморозвиток особистості / Н. М. Пилипенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 2. – С. 116–126.
8. Чеканска О. А. Історія становлення психологічної науки на Поділлі (кінець XIX – початок XX століття) : [монографія] / О. А. Чеканска. – Кам’янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. – 156 с.